

SZIMBÓLUMOK ÉS PSZICHOLÓGIA

A „SZÁLLNAK A DARVAK” RENDEZŐI MUNKÁJÁBAN

A »Szállnak a darvak«-ról szóló beszámoló említést tettek Kalatozov rendező szimbolikus megoldásairól. A regisztráláson túlmenőleg szeretnék ennek a szimbolikának benső tartalmáról, alkalmazásáról beszélni, Kalatozov szimbolikájáról, amely az eddigi jelképes megoldások sablonjától eltérő. Szimbólikus megoldásokat először a harmincas évek francia filmjeiben volt módomban látni. Mély benyomást keltenek bennem újszerűségükkel és bátor alkalmazásukkal. Bármilyen nagy hatással voltak akkor, ez a szimbólika nem egyszer mégsem volt egyéb, mint a jelenet tartalmának jelképpen történő ismétlése. Például: Ha egy szerelmes pár szakított, akkor öleletlenül ugyanabban a pillanatban összetört az a gramafon, amelyet szerelmük boldog szakaszában együtt hallgattak.

A szimbólumok alkalmazása Kalatozovnál legtöbb esetben situációt továbbvivő akció, jelenetet kiegészítő, teljessé tevő módszer. Nemegyszer filozófikus tartalmú, legtöbb esetben pedig a rendezőnek a jelenetről alkotott szubjektív véleménye, amely kiegészíti a nézők igazságérzetét. A rendező szimbólumai ebben a filmben nem konvencionálisak, ennek ellenére nem vezet hiányt a nézők képzeletében a nézőt. Természetes azonban, hogy ahol a rendező kifejezőmód gyakori tényezője a jelkép, nem valószínű, hogy a jelképsorok mindegyikét, vagy *egy* szimbólum valamennyit jelentőségét meg fogjuk érteni. A rendező gondoskodik arról a konkrét elemtől, amely a filmet véges végig világossá és közérthetővé teszi. A jelkép — tartalmának meg nem értése esetén — sem válik a szituációtól független ornamentikává, mindig megmarad

képi értéke, mint a szituáció reális kiegészítő eleme.

Az első szimbólum az égen »V« alakzatban szálló darvak a fiatalok szerelmi jelenete — a hajnali város utcái — fölött. A »V«-betű — mint ismeretes — a második világháborúban a Viktória szónak a rövidítése volt. A »Szállnak a darvak«-ban a film szimbolikus mottójaként jelentkezik. Jelenti azt, hogy ez a film a győzelemről fog szólni általában. Nemcsak a Szovjetuniónak az ellenség felett aratott győzelméről, hanem — mint ez a későbbiek folyamán világossá válik — az egyes szereplők külső és saját benső démonaik felett aratott győzelméről is.

Reális cselekményű drámánál ritkán fordul elő és jellemző a rendező látásmódjára, hogy néhány alkalommal a helyszínek térképészének formáival is szimbolizál. Például, amikor lépcsőformációt választ a cselekmény színhelyéül a főszereplő, Vera és szerelme, Borisz első szerelmi jeleneténél és ugyancsak lépcsőn játszódnak le Borisz mostohatestvéreinek, a csábító Marknak első jelenete Verával. Az időben és térben egymástól távolos jeleneteket — az első egy bérház lépcsőházában, a második pár nappal később a névparti lépcsőkön játszódnak — ezzel a motívummal mintegy összekapcsolja, drámatiságukat növeli és utal a mostohatestvérek azonos háttérű szexuális céljára, amely a látható cselekményben a konvenciók-szabta lehetőségek gátjai között társadalmilag elfogadhatóvá szelidül. Amikor a térformáció szimbolikus, nyilvánvaló, hogy a benne véghezvitt mozgások megnyilvánuló jelentésükön kívül szimbólikus tartalommal is gazdagodnak. Így válik mélyebb értelművé Borisz felrohanása a bérházi lépcsők legfelső fokán álló szerelméhez

és Mark lefelé haladó, megfontolt léptei a névapartai lépcsősor alján várakozó Verához.

Más alkalommal a térkompozíció egy elemét ragadja meg és jelképként alkalmazza általános és meghatározott mondanivalója elmélyítésére. Rács, barrikád és korlát, mint jeleneteket egymással összefüggésbe hozó szimbólum jelenik meg a lány élete szakaszainak különböző fázisában.

A lány öngyilkosságba rohanásának útján a szimbólumok nem kiegészítő kísérő jelenségek többé, hanem kisajátítják teljes egészében a lány lelkiállapotát. Képeken keresztül ábrázolnak egy lelki folyamatot. A lány rohanó léptei eltűnnek, helyettük a környező világ bukdácsol a rohanás ritmusában. Házfalak, palánkok, vasúti töltés, hidlépcső és közben felvillanó és kihunyó fények összevisszasága jelenti a lány kusza, tragikus benső állapotát.

A színhelyek szimbólumként való alkalmazásának újabb felhasználása az a mód, amikor a rendező azonos színhelyet megváltozott világítási effektusokkal más benső tartalom kifejezésére vetít. Borisz hadbavonulása után Vera ugyanazon a helyeken jár Markkal, ahol annak idején szerelmével járt. Az első esetben a helyek derűs, felemelő benyomást keltettek, míg Markkal zorddá, viszszataszítókká váltak. Ezzel a szimbólummal hármast ért el a rendező: Kifejezi az idő múlását, érzeti a háborús légkört és van egy expresszív mondanivalója is, a lány lelkiállapotán keresztül szemlélteti a környezetet.

Érdekes módon alkalmazza a film rendezője szimbolikus módszert a drapéria felhasználásánál. A függöny fátyszerű anyaga a különböző erotikus tartalmú jelenetknél visszatérő, a hasonlat fogalmát is fedő motívum. A szerelmesek első csókja után Vera boldogságában az arca elé húzza az ablak függönyét, mintegy kisajátítja a maga számára egy pillanatra a boldogság érzetét,

ugyanakkor fátylon keresztül látszó alakja gyöngéden erotizáló hatású. A fátyl szerepe másodsor Mark és Vera erőszak-jelenetében jelentkezik ismét. Szimbólumként a jelenet általános erotikus tartalma kifejezésére, hasonlatként a két szereplő lelkiállapotát illetően. A légnomástól kitáruló ablak és a vadul lobogó függöny a csábító fékevesztett szenvedélyének a kifejezése, a tehetetlenül hullámlzó függöny a tehetetlenül vergődő Vera jelképe. Utoljára a fátylszimbólum Borisz halála pillanatában kap szerepet, a haldokló fiú víziójában Vera menyasszonyi fátylonban tűnik fel és a fátyl lány hullámlásai futnak el szemei előtt a beteljesületlen nász vágyképei.

A szimbólumok és a pszichológiai felépítés egysége jól érzékelhető az erőszak-jelenetben. Véges-végig szimbólumokkal oldódik meg. A jelképek egy része a valóságban megtörtént események asszociációját ébreszti és véleményezi, más része pedig pszichikai motíváció.

A bombatámadást jelző sziréna alkalmat ad Marknak férfiasága kifejezésére, mikor a lány kijelenti, hogy nem megy az óvóhelyre, vele együtt ő is szembe mer nézni a halállal. Lényegében itt dőlt el a lány sorsa is; azzal, hogy Mark kockáztatja az életét érte, olyan pszichikai folyamatot indít el, amely Vera védekezését Mark vágyával szemben morális bázisaiban ingatja meg, a csábító pedig ösztönösen jogot formál arra a nőre, akiért hajlandó volt az életét is kockáztatni. Az, hogy az egész jelenet bombatámadás alatt történik, szimbolizálja a rendezőnek azt a véleményét, hogy Vera éppen olyan védtelenül esett az erőszak áldozatául, mint ahogyan a front mögötti város vált az ellenséges bombatámadás áldozatává. Ennek a jelenetnek ritmikus és akusztikus szimbólumai — ha lehet ezt a kifejezést használni — iszonyatosak és erotikusak egyben, mint Ravel »Boleró«-ja vagy Bartók »Csodálatos Mandarin«-ja.

Az erőszak-jelenet drámai erősítése az a sűrítő módszer, hogy ezzel egyidejűleg következik be Borisz halála. Közvetve Vera miatt hal meg. Azzal a bajtársával küldik veszélyes feladatra, akivel Verára tett megjegyzése miatt összeverekedett. Az egyidejűség mindkét jelenet drámaiságát fokozza. Vera nyitott szemmel cuppogó sarat taposó katonai bakancsok jelennek meg és ez kifejezi az időegységet, szimbolikus véleményezője az erőszak-jelenetnek.

Egy nagyszerű képszimbólumon keresztül megérezzük, hogy végső fokon a hazájáért halt hősi halált. Az orosz földet jelképező égbenyúló hatalmas nyírfák tövében éri el a halálos golyó.

Borisz hősi halálát követő jelenetben jelenti be Mark Verával kötendő házasságát a családnak. A szereplők térben való elhelyezése jelképes értelmű. A család úgy ül együtt, mint ha gyászolna. Ezt a jelképes elhelyezést vonatkoztathatjuk Mark és Vera erkölcsi halálára, de a jelenetek egymásutánosságából eredendően — bár tudatlanul — Borisz hősi halálára is.

Az erőszak-jelenet után Vera egész további élete önmaga büntetése. Vezeklés beláthatatlan időkig, amelyben a legkérelhetetlenebb ítéletvégrehajtó saját maga. Csak büntudatával magyarázható, hogy az erőszak után közvetlenül hajlandó férjhez menni ahhoz az emberhez, akihez élete egyik legkeservesebb momentuma fűződik, akit azért gyűlöl és megvet. A legkegyetlenebbül önmagával bánik, de Markot is kérlelhetlenül bünteti hidegségével, néma gyűlöletével, közömbösségével. Mi más indítéka lenne erre a magatartásra, ha nem a büntudata?

Önmaga büntetése kizárólag lélektani alapon indokolható. Vera magatartása Markkal szemben csak a felszínen elutasító. A mélyben vonzó, a tűzre olajat öntő. Módjában állt volna akkor, amikor Mark életét

kockáztatva fennmaradt vele a szobában, egyedül lemenni a pincébe. Ismerte Mark szándékait, sőt közvetlenül a bombatámadást megelőző pillanatokban Mark udvarolt neki. Ösztönösen bár, de az előbbi elutasító magatartásával éles ellentétben a detonációk okozta halálfélelmében maga rohant a férfi karjaiba menedéket keresve. Ezzel adott alkalmat a férfi első csókjára. A pofonok egy bizonyos idő után megszűnnek anélkül, hogy Mark fizikailag közelépné. Ez az a pillanat, amikor Mark karjaiba veszi az elfáradt, megszelídült nőt. Amilyen ösztönös Vera »bűne«, helyesebben »felelőtlensége«, épp olyan ösztönös büntudata is. Ahogyan a pofonok csattannak a csábító arcán, úgy csattannak az önmaga-osztotta büntető korbácsütések további élete vezetésében.

Amű befejezésében ismét a szimbólumok veszik át a benső tartalmak kifejezését. Vera szimbólum-soron keresztül váltódik meg, megváltásának reális tényezői képileg, akusztikailag mintegy kulisszái a jelképeknek. Tudomására ébred, hogy az a hatalmas energia, ami eddig egy pontra, szerelme felé irányult, szétszóródhat az emberek között. Cselekvő szeretet forrásává válhat és Borisznak szánt fehér virágait — mintha önmagát osztaná szerteszt — szálanként kiosztja a hazatérő győztesek között. Nemes értelemben egy helyett millió és millió szerelme támad. Eltűnő alakja beleolvad a tömegbe, szinte már csak sejtjük látni és azt érezzük, hogy tragédiája nem egyedülálló, milliók és milliók hasonló történeteken mehetek keresztül, most mégis ujjonganak és boldogok, annak jeleként, hogy Vera is feloldódva és munkálkodva a közönségben és a közönségért, meg fogja találni gyógyulását, helyét az emberek között. Feltűnnek az égen a darvak a Szovjetunió győzelme jelképeként az ellenség felett és az egyes ember győzelmei szimbólumaként önmaga felett.

PARTOS GEZA